

Elena PRUS

„Universitatea Liberă Internațională din Moldova”, Chișinău,
Republica Moldova

PAGINI RECENTE ÎN GEOGRAFIA LITERARĂ: UCRAINA EUROPEANĂ

O scenă reprezentativă din piesa lui Matei Vișniec cu un titlu sugestiv *În viața mea n-am citit o carte scrisă de un ucrainean* aduce în prim-planul acțiunii mai multe personaje provenite din Balcani, de origine sârbă, croată, macedoneană, bosniacă, albaneză și română, care constată cât de superficial se cunosc între ei:

„ACTORUL 3: Stăm toți aici cocoțați pe gard, și privim spre Occident.

ACTORUL 4: În viața mea n-am văzut un film ucrainean.

ACTORUL 5: Și nici nu mă interesează.

ACTORUL 6: În viața mea n-am citit o carte scrisă de un ucrainean.

ACTORUL 1: Și nici nu mă interesează.”

„ACTORUL 2: Suntem toți frați. Vecini. Stăm pe gard. Zece naționalități diferite.

[...]

ACTORUL 3: *Avem multe lucruri în comun.”*

(M. Vișniec, *În viața mea n-am citit o carte scrisă de un ucrainean*)

Întrebarea care a apărut la milioane de persoane de pe toate continentele în urma invaziei Ucrainei, dar mai ales a comportamentului eroic al acestei națiuni în fața temutei armate ruse, este ce știm de fapt despre Ucraina, despre istoria sa și despre resursele morale ale rezistenței acestui popor care se bate pentru o lume deschisă și emancipată.

Spiritul de rezistență și fidelitate față de valorile democratice, proprie poporului ucrainean și politicienilor actuali, s-a remarcat și în literatura ucraineană, mai ales cea din ultimele decenii. Andrei Kurkov, Iuri Andruhovîci sau Serghei Jadan sunt doar câteva nume din prima linie a scriitorilor angajați, deținători de premii internaționale, operele lor cu teme sociale și politice abordând conflicte și tensiuni majore din țara lor. Romanele lor cele mai cunoscute considerate „manifeste premonitorii și, în același timp, ca o *sui generis* cheie de lectură a evenimentelor ce au urmat” (Trifon), au urmărit creșterea progresivă a conștiinței naționale din ultimele decenii, războiul actual amplificând conferirea unui sens profund al

rezistenței în fața ambițiilor imperiale resuscitate. Astfel, operele foarte apreciatului poet suprarealist Serghei Jadan (înaintat în 2022 de Polonia la premiul Nobel pentru Literatură: „În mare măsură, Ucraina Liberă vorbește și gândește în cuvintele lui Jadan” - romanele *Voroșilovgrad* (denumirea orașului Luhansk în perioada sovietică) și *Internat* au prefigurat actualele lupte din Donbass și întreaga Ucraină, autorul însuși participând la ele.

Tragicele evenimente din Donbass constituie scena ultimului roman și al scriitorului Andrei Kurkov, președinte PEN a Ucrainei. Altele sale ficțiuni politice *Albinele gri* (albinele ca simbol al păcii și umanității), precedat de *Jurnalul Maidanului*, *Pinguinul*, *Ultima iubire a președintelui*, *Urechea Kievului* ș.a. au ca instrumente literare preferate ironia, absurdul, umorul negru, aventura, filosofia. Într-un interviu acordat la festivalul FILIT, mărturisea despre metamorfozele prin care a trecut: „Am crescut într-o societate foarte pașnică, în cea sovietică. Apoi, după colaps, societatea a devenit foarte violentă.”

Literatura ucraineană contemporană este greu de imaginat și fără romancierul, poetul, eseistul, traducătorul Iuri Andruhovici. Scriitorul este originar din orașul Ivano Frankivsk din vestul Ucrainei, orașul natal al scriitoarei beloruse Svetlana Aleksievici, prima laureată a Premiului Nobel pentru Literatură din spațiul post-sovietic (2015), unde, împreună cu scriitorii Oleksandr Irvanez și Viktor Neborak, fondează în anii de după „perestroikă” gruparea literară Bu-Ba-Bu (Burlesk-Balagan-Bufoniada). În poezia și romanele *Perversiune* și *Recreații* din această perioadă apare deja ceea ce îi caracterizează scriitura: jocul cu personajele/cu textul/cu cititorul, fantasticul, ironia, misticul. Est considerat unul dintre fondatorii postmodernismului ucrainean. Printre romanele de mare succes ale scriitorului de remarcat aparte *Moscoviada*, care încheie trilogia (formată împreună cu romanele susnumite), în care capitala rusă apare ca un labirint, „orașul celor o mie și una de camere de tortură”, iar Moscova subterană are drept prototip cercurile dantești.

Iuri Andruhovici a fost printre susținătorii Euromaidanului, pronunțându-se întotdeauna pentru independența țării sale: „Ucraina reală nu-și dorește să fie provincia lui Putin” (din interviul cu Diana Joicaliuc). Câteva dintre temele majore ale scrierilor lui Andruhovici sunt căutarea identității și orientarea către Europa, scriitorul fiind laureat al Premiului Herder și al Premiului pentru Înțelegere europeană din cadrul Târgului de Carte de la Leipzig.

Eseul *Revizuire central-răsăritene* al lui Iuri Andruhovâci a apărut sub aceeași copertă cu eseul *Jurnal de bord* al scriitorului polonez Andrzej Stasiuk în volumul *Europa mea* (2000, „Polirom”). În cuvântul introductiv la volum, Cornel Ungureanu, autorul *Mitteleuropa*, constata interesul pentru literatura de la marginile Europei: „Periferia trebuia să se regăsească într-un Centru al succesului” (cum autorii „merg din *best-seller* în *best-seller*”) și făcea referire la tulburătoarea autenticitate și la vitalismul autorilor, care cartografiază noua geografie literară a fostelor țări socialiste. Această idee rezzonează cu argumentele anterioare ale lui Constantin Noica care atribuia în secolul XX anume „literaturilor marginale” reînnoirea culturală a Europei.

Iuri Andruhovici configurează eseul în mare parte pe tema istoriocentrismului, proprie „mai multor intelectuali din Est”, care încă nu s-au eliberat „de dictatura istoriei”. Dacă colegii occidentali remarcă în dezbateri că „istoria nu le este necesară societăților fericite”, autorul recunoaște că ucrainenii au o slabă percepție și cunoaștere a istoriei naționale, deoarece

„în timpul totalitarismului ne-a fost prezentată într-o formă falsificată, preparată, distilată, inspirată (și ca atare sterilizată) de «singura metodă justă». Sărmana, era plină de găuri semantice, *cădeau* din ea nu doar figuri sau evenimente singulare, dar și epoci întregi, procese, tendințe. Cădea din ea conținutul ! Așadar, noi abia treceam la reconstruirea ei, fiindcă, în fine, trebuie să facem asta.” (Andruhovici, p. 33)

Astăzi înțelegem mai bine din declarațiile oficialilor ruși că Rusia nu recunoaște independența Ucrainei nici în trecut, dar nu o recunoaște nici în prezent, acționând în ideea distrugerii ei ca națiune. Criteriul adevărului/falsului care este capital în istorie, în epoca totalitarismului a fost relativizat, aceste noțiuni opuse au fost voit contaminate pentru a induce haos, a denatura și a mitologiza anumite aspecte. Concepută de Iu. Andruhovici, istoria capătă definiții cu sentințe aforistice:

„o nouă iluzie, istoria nu e decât suma unor versiuni contradictorii, raportate la ceva ce a avut loc cu adevărat sau, la fel de bine, n-a avut loc. În plus, perspectiva istorică în sine nu cuprinde niciodată întreaga complexitate și plenitudine a fenomenelor. Așadar, istoria este dinainte falsificată și reductibilă[...]istoria e o mitologie mascată cu un aport semnificativ de necrofilie ideologică...” (Ibidem, p. 34)

Critica autorului se focusează pe uitarea prea rapidă a trecutului sovietic, perceput de unii în cheie nostalgică:

„[...] li s-a răpit raiul. Și se pare că, odată cu el, și memoria: au uitat cu multă ușurință mizeria, murdăria, chinurile din locuințele în comun, cozile la săpun și la făină sau orez, Ceka, strivirea organelor genitale în timpul anchetei, au uitat existența cenușie și plicticoasă, programată de sus, gândirea captivă, controlul sufletelor și așteptarea de o viață întreagă ca să obțină *acea cușcă pentru înmulțire* numită locuință, și sutele de mii de alte *dificultăți trecătoare*.” (p. 42)

Chiar dacă atrofia memoriei este un proces general care caracterizează condiția modernă, vedem cum în Ucraina de după invazia din 2022 memoria rănită pe viu contribuie la supraviețuirea unificatoare a națiunii. Omul trebuie să aibă permanent o interferență cu rădăcinile sale, situate în trecut, deoarece fiecare din noi, la nivel individual sau colectiv, este rezultatul generațiilor anterioare. În ceea ce privește relația dintre istorie și memorie, filosoful francez Paul Ricoeur constata două tendințe: *dizolvarea câmpului memoriei în cel al istoriei*, datorită dizolvării unei istorii a memoriei și datorită rezistenței memoriei la o astfel de absorbire, ca urmare a *capacității memoriei de a se istoriza* într-o diversitate de figuri culturale (p. 173).

În această ordine de idei, și memoria arheologică a vestigiilor trecutului este incontestabilă și de neprețuit, ea vorbește despre apartenența Ucrainei la civilizația europeană:

„Din copilărie mă atrag ruinele, acele urme deosebite, acele depuneri specifice ale existenței de odinioară.[...] Ruinele castelelor erau vestigii ale unei lumi pline, de mult apusă. Printre ele se afla chiar un castel al templierilor, un castel al Cavalerilor Templului, o grădină de trandafiri a trubadurilor, împinsă în partea cea mai de răsărit a Europei.” (p. 11, 15)

Ruinele, din păcate, sunt semnele atrocităților pe care invazia actuală a Rusiei le lasă în urma distrugerii înverșunate a orașelor și satelor ucrainene. Ucraina seamănă tot mai mult cu un spațiu după Apocalipsă. Se prefac în ruine importante obiective civile constant atacate (școli, grădinițe, maternități – distrugându-se astfel viitorul țării; muzee, teatre și biserici – distrugându-se astfel trecutul și memoria țării, aziluri pentru handicapați). Dar ceea ce este iradierea patrimoniului cultural material al monumentelor, arhivelor, nu este și anihilarea patrimoniului imaterial al memoriei afective. Ucraina nu este paralizată nici moral, nici militar. Ca scriitor, Iu. Andruhovici extinde metaforic memoria identității, lărgindu-i câmpul cognitiv:

„Așadar, ar trebui să existe totodată ruine ale limbilor, cuvintelor, scrierilor ruine ale acelei memorii mobile.” (p. 19).

La momentul scrierii eseului (anul 2000), în viziunea lui Iu. Andruhovici dimensiunea prospectivă a istoriei nu este una de perspectivă, iar constatarea sa de moment este una mai mult pesimistă:

„[...]totul s-a întâmplat și se întâmplă ca o sentință a viitorului. Am privit de *dincolo*. Trecutul, oricum l-am înțelege, este doar o proiecție nereușită a viitorului, o imitație imperfectă a acestuia. Cel mai adesea este o victimă pasivă a lui. [...]Acesta este trecutul care nu face posibil viitorul.” (p. 49, 44),

dar această reflecție asupra cronologiei istorice necritice finalizează totuși cu un credo optimist: „viitorul constituie singura realitate din lume” (p. 49), ceea ce este de înțeles, deoarece Iu. Andruhovici este, la etapa scrierii eseului, un scriitor din generația tânără, care, asemenea unui futurolog, întrevide proiecțiile multiaspectuale ale spiralei evolutive a timpului, întrebându-se:

„Oare dictatura viitorului ne va păsa mai puțin? Oare nu viitorul, cu logica sa cinică a *schimbărilor în mai bine*, se amestecă în gesturile noastre, în intențiile, dorințele, faptele noastre ?” (p. 49).

În acest demers de revenire și proiectare în timp, este extrem de interesantă, din perspectiva zilei de azi, preîntâmpinarea profetică înaintată de autor, profunzimea căreia acum o înțelegem mai bine:

„Trecutul pășește în fața noastră, încercând să ne avertizeze cu privire la ceva și uneori reușind.” (p. 44)

Astfel identificată fără repere stabile, Ucraina ajunge în anii '90 o

„zonă veșnic în tranziție, în acest *unic spațiu cultural* anacronic...” (p. 42),

în care

„nu vor exista egalitatea, fraternitatea (cel puțin cum și-o imaginau ei) și nici o nouă comunitate istorică (cel puțin de felul *celeilalte*). Vor exista în schimb obositoarea agitație a politicienilor, nesiguranța, baterea pasului pe loc și cercul vicios al acelorași cauze și efecte....” (p. 44)

Simbolic pentru întreaga identitate ucraineană, dar și pentru Europa Centrală în întregime, este cazul provinciei Galiția, regiune istorică împărțită actualmente între Polonia și Ucraina:

„A-ți duce viața între ruși și nemți constituie destinul istoric al Europei Centrale. Teama central-europeană oscilează istoric între două spaime: vin nemții, sosesc rușii.” (p.56)

„Aceasta era soarta Galiției, veșnic suspectați: rușii îi nimiceau pentru colaborarea cu nemții, iar nemții pentru colaborarea cu rușii.” (p.61)

Se cunoaște că Iu. Andruhovici a creat controverse solicitând anterior divizarea Ucrainei, regiunile ruso-vorbitoare din Est revenind în Rusia și regiunile vorbitoare de ucrainean din Vest devenind parte a Uniunii Europene, deosebirile dintre ele fiind importante.

Scriitorul descrie în câteva capitole și istoria familiei sale, care a trecut prin experiența primei migrații în timpul celui de-al Doilea Război Mondial al europenilor estici („laolaltă cu sutele de fugari asemănători, fără de cămin, din Est și din Balcani”) spre Vest, îmbarcându-se într-un tren care mergea la început spre Viena, iar ulterior, urmând traiectoria browniană a războiului, în direcții haotice. Persoanele care au nimerit în acest tren al disperării sunt prezentate ca

„o adevărată casă de nebuni, cu propriul său război interior pentru supraviețuire” (p.57),

deoarece masa fugarilor era destul de neomogenă, ceea ce a dus la faptul că

„administrația americană încă nu știa ce să întreprindă cu aceste *displaced Persons*” (p.67).

Foarte mulți erau retrimiși de unde au plecat, acesta fiind și verdictul familiei naratorului:

„Nu era altceva decât îndeplinirea angajamentelor luate de aliați față de Josef cel cu urme de vărsat: trimiterea înapoi la Moscova a tuturor foștilor ei supuși, ceea ce se numea frumos *repatriere*” (p. 68),

fenomen controversat și forțat pe care îl putem urmări și astăzi în regiunile limitrofe ale Ucrainei ocupate de Rusia, care nu-și abandonează ambițiile imperiale.

Migrația a doua, în sens invers, a rușilor spre Ucraina,

„o atracție neîncetată dinspre est spre vest și înapoi” (p.105),

este resimțită destul de acut de familia naratorului, fiind de altă natură, dar nu mai puțin traumatizantă:

„Era perioada următoarei migrații, în a doua jumătate a anilor cincizeci se construise mult în zonele din jur, locuințele hrușcioviste erau pline de tot felul de indivizi pentru care se proiectau mereu noi întreprinderi, fabrici, *locuri de cultură și odihnă*, garnizoane militare, iar limba rusă se auzea în oraș mult mai frecvent decât oricare alta. În legătură cu *înnoirea și schimbarea radicală a imaginii realității*, autoritățile locale se gândeau de zor cum să schimbe denumirea însăși a orașului: se propusese Prykarpack sau Komsomolsk-Prykarpackij” (p.72).

Această redenumire a localităților, străzilor, deplasarea/distrugerea monumentelor continua și astăzi în plină desfășurare a operațiunilor militare, când localitățile trec periodic de diferite părți ale baricadei și istoria nu și-a instalat încă hotare în baza vreunui armistițiu, măcar vremelnic. Lucrul acesta demonstrează importanța simbolurilor nominale ale istoriei și ideologiei, dar și valorizează renumita teză despre rolul personalității în istorie.

Pentru scriitorul cu viziuni democratice Iu. Andruhovici, „formula omenirii este: memoria plus speranța.” Această speranță pentru ziua de mâine și viitorul țării, este legată de o privire panoramică de ansamblu:

„Deschiderea spre viață, deschiderea spre moarte, deschiderea spre trecut și spre viitor.” (p. 94),

dar cu o prioritate pentru spațiile de libertate:

„De altfel, nu ne ferim, în realitate smulgem din noi straturi de protecție, depășim granițe. Deschiderea reprezintă singurul lucru care ne rămâne pentru a găsi o oarecare comunicare cu ceilalți, comunicarea cu ceea ce este în jurul și în interiorul nostru.” (*Idem*)

Această speranță legată de o lume mai bună scriitorul a avut-o din copilărie, când venea pe malul Dunării, fluviu care simbolizează calea spre Europa și spre viitor, și deschide o perspectivă spre lumea nouă, cea a Occidentului nu doar european, dar și transatlantic:

„Revin însă la imaginea care mi se năzare neconținut. Un băiețel cu privirea ațintită spre fluviu. Dincolo de fluviu începe Lumea Nouă. Dincolo de Dunăre se află America, adică viitorul. Dincolo de Dunăre se află tot ceea ce are să se împlinească cu timpul (sau să nu se împlinească). În realitate, Dunărea este Oceanul, ea fascinează. Prezența ei apropiată semnifică foarte multe: timp, veșnicie, istorie, mitologie, noi înșine.” (p. 30-31)

Sfârșitul eseului este unul legat, ca și cel al ucrainenilor de astăzi, de speranță realistă, bazată pe întreaga odisee a destinului poporului ucrainean:

„Speranța mea nu are limite. Amestec timpurile, fac o trecere în revistă a deceniilor, împletesc spațiile și incalc viața între planurile de intersectare a acestora.” (p. 94)

Națiune cu vocație de suveranitate întărită în diferite epoci, Ucraina își căutată eroic identitatea europeană pentru a se afirma în timp:

„E plenitudinea timpurilor – trei într-unul - așa cum se spune acum. Un spațiu al coexistenței timpului și veșniciei. Și, acolo unde reușim, unde atingem această plenitudine – cel puțin pentru o clipă -, s-ar putea în sfârșit să devenim noi înșine.”(p. 96)

Vom constata că prioritățile europene ale autorului ucrainean, ca și ale națiunii în ansamblu, a avut și are în continuare un vector pro-european pronunțat, iar scriitorii au reflectat acest deziderat progresiv și constant.

Vom concluziona de asemenea că presa din România a reflectat proiectele și realizările cele mai importante ale scriitorilor ucraineni, fapt datorat și traducătorilor care au pus la dispoziția cititorilor lucrări reprezentative din patrimoniul scriitoricesc ucrainean. Diana Joicaliuc de la *Capital cultural* a stat de vorbă cu scriitorul Iuri Andruhovici cu doar câteva zile înainte ca trupele rusești să invadeze Ucraina, când el mărturisea:

„Din punct de vedere cultural, mă simt apropiat de țările care au trecut prin comunism, care au supraviețuit represaliilor politice și au reușit să iasă la liman, să se schimbe și să-și câștige independența. Iar acest proces al schimbării nu este deloc unul ușor, e dramatic, e o luptă între bine și rău. Pentru mine această Europa este una foarte interesantă. Și e important să facem parte din ea, să rămânem în această Europă”.

O altă constatare punctează foarte exact interesul întârziat al cititorilor față de această literatură, astăzi la fel de apreciată ca și curajosul destin al țării-martir:

„E mare păcat că a trebui să vină un răzbi ca să ne repezim la unele cărți, dar faptul că raza lor de acțiune rămâne, totuși, atât de amplă, e o certitudine și o asigurare”,

conchide sugestiv Alina Purcaru într-o analiză despre scriitorii ucraineni.

Prin tot ce face poporul ucrainean și cum luptă în situația-limită în care se află, Ucraina a umplut cuvintele *independență* și *libertate* cu sens și a devenit o națiune europeană. Ucraina a demonstrat dreptul său la existență și la liberă exprimare, pe care le folosesc din plin și scriitorii, care au creat și creează opere de valoare la înălțimea idealului european.

BIBLIOGRAFIE:

- Joicaliuc, Diana. „Interviu cu scriitorul ucrainean Iuri Andruhovici” *Capital cultural*, 02/03/2022
<https://capitalcultural.ro/interviu-cu-scriitorul-ucrainean-iuri-andruhovici/>
(consultat 12.10.2022)
- Mitroiu, Simona, 2010. *Urmele uitării. În căutarea reperelor identitare*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași.
- Prus, Elena; Morel, Pierre, 2009. „Dunărea, fluviu-Europa”, *Intertext* No. 1/2, p.179-183.
- Purcaru, Alina, 2022. „O jumătate de piine neagră”, *Observator cultural* (25-03-2022).
<https://www.observatorcultural.ro/articol/o-jumatate-de-piine-neagra>
(consultat 12.10.2022)
- Ricoeur, Paul, 2001. *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, editura Amarcord.
- Trifon, Nicolas. Blog • *Internat*, le roman prémonitoire de Serhiy Jadan (9 juin 2022).
<https://www.courrierdesbalkans.fr/Internat-le-roman-premonitoire-de-Serhiy-Jadan> (consultat 10.10.2022)

RECENT PAGES IN LITERARY GEOGRAPHY: EUROPEAN UKRAINE

Abstract: Defining Ukrainian identity as a European one has become the stake of the political and military struggle between Russia and Ukraine. Disregarding the Ukrainian nation in general and its European vector produced a rift between related peoples. Manipulation of identity, control over the past, the way of managing memory have become current themes of Ukrainian writers. Our paper is an analysis of an emerging geoliterary area of great interest that demonstrates the force of national cohesion to change once established regional borders, to instrumentalize and give a new meaning to memory, to take history out of parentheses, to draw projections and present solutions for the future.

Keywords: *emerging literature, European Ukraine, Ukrainian literature, memory of history, Iuri Andrhovichi, "My Europe".*

**LUCRĂRI PREZENTATE PE SECȚIUNI /
SESSIONS**

